

Nəsrəddin Tusinin milliyyətçə türk olduğu şübhə doğurmur

Onun irsini araşdıran tarixçi alimlər böyük mütəfəkkirin fars kimi təqdim edilməsinin elmi əsası olmadığını deyirlər

Dünya şöhrətli alim Nəsrəddin Tusinin hansı millətdən olması müzakirə predmetinə çevrilib. Buna səbəb isə The Vintage News-da yayımlanan "Təkamül nəzəriyyəsinin Darvindən 600 il əvvəl ortaya atan islam alimi kimdir?" başlıqlı yazı olub. Məqələdə Tusinin "Əxlaqi-Nasiri" adlı əsərində Darwin doğulmamışdan 600 il əvvəl təkamül nəzəriyyəsinin sadəcə bir nümunəsini irəli sürdüyü qeyd olunub və onun islam dünyasının ən böyük alimlərindən olduğu nəzərə çatdırılıb.

Müzakirə mövzusunda çevrilən və narazılıqla qarşılanan məqam isə Nəsrəddin Tusinin fars alimi kimi təqdim olunmasıdır. Məsələni tarixçi alimlərlə müzakirə edib Tusinin hansı millətdən olduğunu araşdırmağa çalışdıq. Müsahiblərimiz bildirdilər ki, bu cür tanınmış şəxslərin milli kimliyi barədə hər zaman danışılır və müxtəlif xalqlar onlara sahiblənməyə çalışırlar.

AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun "Azərbaycanın orta əsrlər tarixi" şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, tarix üzrə fəlsəfə doktoru Dilavər Əzimli "Kaspi"yə açıqlamasında dedi ki, Nəsrəddin Tusi türkdür və bunu tarixi mənbələr sübut edir. Əsas fakt isə onun babalarının Ordubadda yaşamasıdır: "İskəndər bəy Münşi "Dünyanı bəzəyən Abbasın tarixi (Tarixə-ələmarayə-Abbasi)" mənbəsində Hatəm bəy Ordubadını Tusi nəslinin nümayəndəsi, nəvə-nəticələrindən biri kimi təqdim edir. Orada yazılır ki, Hatəm bəy XIII əsrin görkəmli Azərbaycan alimi Nəsrəddin Tusinin nəslindəndir və ordubadlı Məlik Bəhrəmin oğludur: "O, yüksək səviyyəli və gözəl bir əsli-nəsəbə malikidir, öz ali şəcərəsi cəhətdən sanki fəzilət ümmanının bir incisidir. O, bəşəriyyətin ustası Nəsir əl-millət vəd-din Tusinin - Allah onun ruhuna can versin - nəslindəndir". Onun ata-babaları nəsililiklə Ordubadın kəlləntərləri olublar. Hatəm bəy Ordubadi də əvvəlcə Ordubadın kəlləntəri olub, daha sonra isə şəxsi bacarığına görə I Şah Abbasın hakimiyyətinin əvvəllərində saraya dəvət edildi. Məsələni ondadır ki, insanlar daim eyni məkanda yaşayırlar, bir yerdən başqa yərə köçürlər. Köçməyə gəzməklə və digər səbəblərlə yanaşı, təhsil almaq istəyi də səbəb olurdu. Bilirsiniz ki, "Şərqi aləmi" deyilən bir anlayış var. Şərqi əsas təhsil mərkəzləri iri şəhərlərdə yerləşirdi. Ona görə də təhsil almaq istəyənlər həmin şəhərlərə üz tuturdular. Məsələn, Ərdəbildə doğulan Şeyx Səfiəddin Şiraza gedir ki, orada təhsil alsın. Nəinki orada yaşamaq, hətta Şirazda doğulmuş olsaydı belə, bu, onun türk olmadığı anlamına gəlir. Tusinin babaları da eynən bu cür yerdəyişmə ediblər".

D.Əzimlinin fikrincə, Nəsrəddin Tusinin köçməsi, orada boya-başa çatması, təhsil alması onun fars olduğunu göstərən fakt deyil. Çünki onun nəslinin nümayəndələri indi də Ordubadda yaşayırlar: "Doğrudur, onun Həmədanda doğulması barədə fikirlər var. Ümumiyyətlə, bu tip şəxsiyyətlər haqda müxtəlif fikirlər deyilir. Məsələn,

Nəsimi ilə bağlı müxtəlif iddialar var. Amma onun Şamaxıda doğulması faktıdır. Bu mənada, Tusinin də babalarının əslən Ordubaddan olması tarixi mənbələrdə əksini tapıb. Bəlkə də, o, Həmədanda doğulub, sonradan Tus şəhərinə köçüb. Bizi maraqlandıran əsas məsələ odur ki, o, bir azərbaycanlı, bir türkdür. Əsas odur ki, dünyaya belə bir tarixi şəxsiyyət vermişdir. Bu məsələnin ortaya çıxmasında AMEA Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun direktoru Yaqub Mahmudlunun böyük əməyi var. Onun rəhbərliyi altında "Dünyanı bəzəyən Abbasın tarixi" adlı mənbə nəşr olundu. Bu, çox böyük mənbədir. Dünya tarixində mühüm mənbələrdən sayılır. Demək olar ki, Azərbaycan tarixşünaslığı bu mənbə ilə başlanır və o, hazırda əlimizdədir. Buna əsasən də, Tusinin azərbaycanlı olduğunu deyə bilərik".

Tarix elmləri doktoru, professor Şahin Fazil qeyd etdi ki, bu cür insanların konkret məkanı olmur, onlar bütün dünyanın insanlarıdır və bu sərəyə haqqında danışdığımız Nəsrəddin Tusi də daxildir: "Bildiyiniz kimi, tarixi Azərbaycan ərazilə-

rinə bir çox hücumlar olub. Gah monqollar, gah səlcuqlar, gah da ələ osmanlı türkləri, rumilər ölkəmizi işğal ediblər. Demək olar ki, çox yerdə belə olub. Ona görə də bu gün haradasa təmiz bir xalq olduğu şübhə yaradır. Hamı bir-birinə qayna-yıb-qarışmış. Amma ələ dahilər var ki, onlara azərbaycanlı deyə bilərik. Məsələn, Nizami farsca yazsa da, o, Azərbaycanın böyük mütəfəkkiridir. Sırf təxəllüsə görə mühakimə yürütmək olmaz. Məsələn, Cəlaləddin Ruminin təxəllüsü türklərə bağlı olsa da, o, fars şairidir. Bu söz Tusiyə də aiddir və ona "Tusi" olduğuuna görə fars demək olmaz. Mən özüm dəfələrlə Tusda olmuşam. Bizdəki kimi, orada da Tusi ilə bağlı müəyyən məkanlar, eksponatlar var. Bilirsiniz ki, o, Marağada rəsədxana tikdirmişdi. Həmin rəsədxananın müəyyən hissələri həm Tehranda, həm də Tusda saxlanılır".

Həmsöhbətimiz Tusinin Azərbaycanla bağlılığı olmadığını deməyi mümkünsüz hesab edir. Azərbaycan tarixçisi İskəndər Münşi Hatəm bəy Ordubadının Nəsrəddin Tusinin nəslindən olduğunu qeyd edibse, deməli, Nəsrəddin türk alimidir: "Münşi azərbaycanlı olmağına baxmayaraq, farsca yazıb və həmin əsəri dilimizə mən özüm tərcümə etmişəm. Orada qeyd olunub ki, Şah Abbas Ordubada gələndə özü ilə baş vəzirli olan Hatəm bəy Ordubadını də götürür. Onun azərbaycanlı olması isə şübhəsizdir. Başqa bir fakt mərhum alimimiz Seyidağa Onullahi ilə bağlıdır. O, tarix elmləri doktoru, professor idi və Cənubi Azərbaycan milli-azadlıq hərəkatında iştirak etmişdi. Azərbaycana gəldikdən sonra araşdırmalar apararaq öz şəcərəsini - nəsil ağacını tərtib etdi. O, əsil-kökünü 13-cü əsrə qədər çatdırdı və ulu babasının Nəsrəddin Tusi olduğunu sübut etdi. Onullahi Azərbaycan Astarasından idi".

Ş.Fazil onu da qeyd etdi ki, farsca yazmaq o dövrün ənənəsi idi. Şairlər də, tarixçilər də əsərlərini farsca və ya ərəbcə yazırdılar. Bu səbəbdən, Nizami haqda deyilən sözlər Tusiyə də aiddir və onun farsca yazması fars olmasına anlamına gəlir: "Mən bir tarixçi kimi düşünürəm ki, Hatəm bəy Ordubadının və Seyidağa Onullahinin Tusi nəslindən olması Nəsrəddinin türklüyünü göstərən əsas faktlardır. Təbii ki, hər kəs bu cür insanları öz adlarına çıxmağa, öz ölkələrinə mənsub etməyə çalışır. Ermənilər, mənfur düşmənlərimiz də bu cür hərəketlər edirlər. Şairlərimizi, şeirlərimizi, musiqilərimizi, ənənələrimizi özlərininkiləşdirirlər. Guya ki, dolma onlarıdır. Bunu ortağ xövrək

səbirlə qarşılaşmaqla mübarizə aparmaq lazımdır. Məlumdur ki, o zaman türk dövrlərinin çoxunda fars dilindən istifadə olunub. Səlcuqlar da, osmanlılar da farsca yazırdılar. Elə Səfəvilər dövlətində də fars dilindən istifadə olunub".

A.Məmmədli xatırladı ki, səfəvilərdə sarayda türkcə danışılarsa da, inzibati aparat, yeni idarəetmə dilində farscadan istifadə olunub: "Marağada, həmin rəsədxana olmuşam. Hazırda baxımsız haldadır, abadlıq işləri aparılırmı. Tusi orada cənubi azərbaycanlıların cəm halda yaşadığı bölgədə fəaliyyət göstərmiş. Tehran o zaman ələ də məşhur deyildi, Rey şəhəri yanında kiçik bir qəsəbə hesab olunurdu. Tusi orada, Tusda və digər yerlərdə - yəni mədrəsələr olan yerlərdə fəaliyyət qururdu, həmin təhsil ocaqlarında dərs verirdi. Yeni sadələşmənin hamısı türk arealı idi və orada azərbaycanlılar yaşayırdı. Onun adı hazırda İranda da əbədiləşdirilir".

Fəlsəfə doktoru Aytək Məmmədova da alimin milli mənşəyi, mənsubiyyəti ilə əlaqədar məsələnin hər zaman aktual olduğunu diqqətə çatdırdı və onun türklərə rəğbətini türk əsilli olmasının təsdiqi kimi qiymətləndirdi: "1258-ci ildə monqollar Bağdadı işğal edərkən İbn əl-Füvəti əsir düşüb, 1261-ci (659) ilin əvvəllərindən Nəsrəddin Tusinin yanında yaşayıb. İbn əl-Füvəti yazıb ki, Nəsrəddin Tusi Marağaya gələndə oradakı zadegan ailəsindən olan Fəxrəddin Loğman Məhəmməd oğlu Maraği ilə görüşüb ona belə bir tapşırıq verib - İrbil, Mosul və Əlcəzirəyə getsin, son 40 il ərzində Marağa və Təbrizi tərk etmiş ailələri vətənə qayıtmağa razı salsın. Fəxrəddin Maraği 500-ə qədər ailəni geri qaytara bilib. Bu, Azərbaycan alimi Nəsrəddin Tusinin öz həmvətənlərinə dərin məhəbbət hissini ifadə edir. Türkiyənin görkəmli mütəfəkkiri Hilmi Ziya Ülken (1901-1974) ismaili məzhəbinin XIII əsrdə ən parlaq bir dövrü olduğunu xatırladarkən Xorasanda bu məzhəbə mənsub alimlərin toplandığını qeyd edir. Bildirir ki, ismaili məzhəbinin ən məşhur simalarından biri o sırada Kuzistan valisi olan Nasirəddin Əbülfəth ibn Mənsur özü ədəbiyyatçı olduğu kimi ətrafına da zamanın tanınmış təsəvvüf, fəlsəfə və riyaziyyatçı alimlərini toplayırdı. Xoca Nəsir Tusi prinsip baxımından ismaililiklə eyni əsildən olan imamı məzhəbindən olduğu üçün Nasirəddinin məclisinə qatılmaqda gecikmədi və orada çox yaxşı qarşılandı. Qeyd edim ki, o dövrdə hamı müsəlman kimi qeyd olunurdu, ona görə də alimin milləti haqda konkret və qəti danışmaq bir az çətinlik yaradır. Amma ümumi gedişata baxdıqda onun türk olduğunu demək olur".

